

## JOHANN WOLFGANG GOETHE: FAUST (1832)

### ■ A szerző

Johann Wolfgang Goethe a Majna melletti Frankfurtban született **1749**-ben egy jómódú, feltörekvő polgárcsaládban. A nagyapa még iparos volt, az apa már jogot végzett és címet is szerzett magának, császári tanácsos lett. Goethe is jogot tanult, először Lipszében, majd a strassburgi egyetemen, itt szerzte meg doktorátusát. Ez a francia földön épült német város íróvá válásának fontos állomását jelentette. A német irodalmi forradalomnak, a Sturm und Drangnak Strassburg lett az egyik központja, félig-meddig szülőföldje. Itt találkozott a fiatal Goethe Herderrel, az új mozgalom szellemi vezérével. A szellemi pezsgésből egy rövid időre **1771**-ben Frankfurtba, majd **1772** májusában Wetzlarba ment. Mindkét helyen joggyakorlatot folytatott. Bárhol is járt, mindenhol szerelmes lányok és asszonyok vették körül, s valamennyi szerelem irodalmi alkotások ihletőjévé vált. **1772** nyarán és őszén gyakran eljárt Buff intéző házába, szenvedélyesen beleszeretett a házigazda lányába, Lottéba, aki már másnak volt a jegyese.

**1775** őszén vendégként érkezett Weimarba, de hamarosan az uralkodó herceg, Karl August kérésére a nagyhercegség pénzügyeinek a vezetője lett. **1782**-től pedig miniszterelnöki tisztséget töltött be. Államférfiként felvilágosult, humanista reformok bevezetésére használta fel helyzetét, a várost szellemi központtá kívánta tenni. Nagy szerelme ekkor egy nála 6 évvel idősebb többgyermekes nő, Stein bárónő volt. Reformtörekvéseit nem koronázta siker, hivatali teendői pedig egyre terhesebbé lettek. Alkotóerejét a kiszikkadás veszélye fenyegette az államügyek intézése miatt. Meghasonlott ezzel a helyzettel és szerelmével is, s **1786**-ban szinte elmenekült Itáliába. Az olasz környezetben valóssággal újjászületett, alkotóereje visszatért, megtalálta önmagában a költőt. Túl volt már a Sturm und Drangon, az antik művészet által képviselt harmónia és tökéletes művészi forma felé fordult. Művészetét a klasszicizmus jegyei határozták meg.

Két év múlva, **1788**-ban tért vissza Weimarba. Államférfiúi rangját megőrizte, de az államügyektől megszabadult, csak a kulturális intézmények irányításával foglalkozott. Új szerelem lépett az életébe a 23 éves Christiane Vulpius egykori művirágkészítő személyében. „Lelkiismereti házasságban” élt vele, hivatalosan **1806**-ban vette feleségül. Tőle született Goethe egyetlen gyermeke **1789**-ben, aki **1830**-ban meghalt.

**1794**-ben vette kezdetét Goethe és Schiller barátsága. Különböző természetűek voltak, világnézetük is különbözött, mégis szoros barátság, szövetség és irodalmi program kötötte össze őket. **1799**-ben Schiller is áttelepedett Weimarba. Kettejük együttműködése teremtette meg a német irodalom klasszikus korszakát, a német klasszikát.

A goethei klasszikával a századfordulón és a XIX. század elején főleg a szomszédos Jénából kiinduló mozgalom, a romantika világa fordult szembe. Goethe támadást indított a romantika jénai központja ellen, de maga is sok mindent hasznosított belőle, a romantikusok nagy része pedig őt tartotta példaképének. A költő életébe újabb ihletforrás érkezett, egy új szerelem, mely Marianne von Willemerhez kötődött, valamint megismerkedett az arab–perzsa költészettel, a keleti világ bölcselésével.

Az **1810-es és 1820-as években** gyakran töltötte nyarait Csehország fürdőhelyein: Karlsbadban és Marienbadban. Itt ismerkedett meg az akkor 17 éves Ulrike von Levetzowval, aki a költő életének utolsó nagy szerelme volt. Miután felesége **1815**-ben meghalt, most ismét házasságra készülődött, de a fiatal lányt visszariasztotta a hatalmas korkülönbség. Tartott az örökségre váró irigyektől is. Goethe kényszerűen lemondott a szerelemről, s ettől kezdve csak a költészetnek élt. A költő egykori barátai és pártfogói már nem éltek, a költő magára maradt, pedig időközben Weimar ómiatta már régen zárán-dokhelyé vált. Haláláig folyamatosan dolgozott, soha nem ismert megnyugvást. **1832**-ben pár napos betegség után halt meg karosszékében ülve.

### ■ Főbb művei

- 1772–1775. Ős-Faust – drámai költemény  
1773. Prométheusz – himnusz  
1774, 1778. Az ifjú Werther szenvedései – levélregény  
1796. Wilhelm Meister tanulóévei – fejlődésregény  
1808. Faust I. rész – drámai költemény  
1809. Vonzások és választások – regény  
1819. Nyugat-keleti díván – versciklus  
1821. Wilhelm Meister vándorévei – fejlődésregény  
1832. Faust II. rész – drámai költemény

### ■ Írói világa

Goethe már életében írófejedelemmé vált, klasszikusként tisztelték. Életműve minden európai irodalomra jelentős hatást gyakorolt, műveit a mai napig újra és újra lefordítják. A XVIII. század valamennyi stílusirányzatában alkotott: hatott rá a rokokó, a Sturm und Drang, a szentimentalizmus, a klasszicizmus, de még az általa támadott romantika is. Sokoldalú irodalmi tevékenységével mind a három műnemet és valamennyi műfajt érintette. Nemcsak alkotóként tartjuk számon, hanem az irodalom- és művészetelmélet jeles képviselőjeként is, valamint filozófiával és természet-tudományokkal is foglalkozott.

Költői indulását a korabeli lírahagyomány határozta meg. Herderrel való megismerkedése nyomán figyelme a népköltészet, a középkori német művészet, valamint Homérosz és Shakespeare felé fordult. Kapcsolatba került a Sturm und Drang mozgalmával is, sőt egyik vezető alkotójává vált. A mozgalom szellemiségét adja vissza *Prométheusz* című himnuszának heroikus jellege. Goethe számára a világhír 1774-ben érkezett el *Az ifjú Werther szenvedései* című alkotásával, melyet az első modern német regényként tart számon az irodalmi tudat. Ezzel a művel kezdődött meg a német irodalom kisugárzása az európai irodalomra a szentimentális jellemzők által. Az első megjelenést követően 11 német kiadást élt meg, néhány éven belül lefordították valamennyi európai nyelvre. A főhős viseletét, de még magatartását is utánozták: öngyilkossági hullámot indított el. A Sturm und Drang lezárultával Goethe 1787-ben jelentősen átdolgozta ezt a regényt, ez a változat vonult be aztán a világirodalmi kánonba. Goethe művét levélformában írta meg, a levelek a vallomásos fikció személyességével és önértelmező jellegükkel azt tárják az olvasó elé, amint a hős a végtelenséggel, a mindenséggel való nagy egység átélésének a lehetőségét keresi a természetben, a szerelemben és végül a halálban. Hőse östehetség, felsőbbrendűsége művészi törekvéseiből fakad. Prométheusz rokona, az isteni titánnal szemben azonban neki csak a halálban adatik meg az abszolútummal való azonosulás. Saját sorsában a jézusi sors beteljesedését látja. „Nem emberi sors-e végigszenvedni a mértékünket, kiüríteni a poharunkat?” – teszi fel a kérdést.

Goethét a német dal, a lied legnagyobb mestereként is számon tartjuk. A lied a XVIII. század körül kialakuló daltípus, melynek fő vonása az egyszerűség, népiesség, bensőségesség, világias érzelemvilág és az erős zeneiség. Ilyen költemény a *Vándor éji dala* című is.

Goethe 1786-tól egyre határozottabban fordult a klasszicizmus felé. Művészetére jelentős hatást gyakorolt Schillerrel való megismerkedése. Kettejük együttműködése hívta életre a weimari klasszikát, mely az antik szépségeszmény és harmónia jegyében fogant.

### ■ A mű helye az életműben, életrajzi vonatkozások

A *Faustot* Goethe fő művének tekintik. A téma egész élete során elkísérte a költőt: négyszer fogott hozzá, háromszor hagyta abba, minden esetben hosszú időre. Egy utolsó leveléből az derül ki, hogy szinte nem tudott meghalni addig, amíg be nem fejezte, öt nappal a halála előtt írta Humboldtnek: „Több mint hatvan esztendeje, hogy a Faust koncepciója ifjúkorom óta előttem lebegett, elejétől fogva világosan, csupán a rendbe fűzés dolgában nem egészen részletesen.”

A drámai költemény már a maga korában nagy hatást váltott ki a német és az európai irodalmi életben egyaránt, és azóta is a modern európai kultúra alapkövének számít. Az értelmezők a Faust-történetet a modern nyugati lét és kultúra egyik alapmítoszáának tartják.

Doktor Faustus valóságos történeti személy, 1540 táján halt meg valamelyik Rajna menti német városkában. Alakja köré már életében mondák fűződtek. A reneszánsz kor jellegzetes alakja volt: tudós, varázsló, jós, mágus és vásári mutatványos egy személyben. Igen korán, már 1587-ben megjelent a ponyvairodalomban a Faust-könyv, mely a monda első, kerek, írásos változata. E szerint Faust ég és föld titkait kutatta, az ördöggel is lepaktált, hogy Isten titkait kifürkészsze. Elriasztó büntetést szenvedett el, a pokol kénköves tüzeiben égett, meglakolásában a reformáció szigorú vallásos szelleme érvényesült. Már a népmondában is benne rejlett a tudásra és a szépségre szomjazó emberi vágy csírája, amely a felvilágosodás korában, a goethei változatban szökkent szárba igazán.

A mondát Goethe már gyermekként megismerhette a népi bábjátékokból és a népkönyvekből, de ismert néhány irodalmi feldolgozást is: Lessing töredékét, melyben Faust a korlátlan tudás vágy képviselője; az angol drámaíró, Marlowe Faust-tragédiájával csak jóval később, az első rész befejezése után találkozhatott.

### ■ A cselekmény rövid váza

Az első rész hármassal bevezetéssel indul. A szerző *Ajánlását* követi az *Előjáték a színpadon*, melyben az igazgató, a költő és a komédiás megvitatják, mi is kell a sikerhez, hogyan és mivel lehet megnyerni a közönség szívét. Az igazgató szerint a látványosság nélkülözhetetlen. A színész a komédiázásra, a költő pedig az eszmékre és a teremtés szabadságára helyezi a hangsúlyt. Az *Égi prólógus* következik, melyben az Úr belemegy abba a fogadásba, amelynek értelmében Mefisztónak joga van a kárhozatba vinni a tudásvágytól megszállott Faust doktor lelkét.

A nyughatatlan tudós egy szűk kis gótikus szobában töprengett, addigi eredményeit limlomnak ítélte meg. Megidézte a Föld szellemét, hogy a mindenség titkait kutathassa, és az egész emberiség sorsát átélhesse. A hatalmas szellem végtelensége azonban kétségbe ejtette, de ugyanígy érzett szorgos famulusa, Wagner korlátolt gondolkodásmódja kapcsán is. Úgy érezte, hogy élete értelmetlenné vált, ezért úgy határozott: öngyilkos lesz. A méregpoharat már a szájához emelte, amikor meghallotta a húsvéti harangokat, ahogy a feltámadást hirdetik. Feléledt benne a gyermeki boldogság emléke, s ez visszatartotta a végzetes lépéstől. Magányából újra az emberek közé vágyott, ezért elvegyült a városkapu előtt ünneplő tömegben. Jóleső tavasz volt, és a tudós átélhette, ahogy a nép tisztelettel és szeretettel fordul felé. Miközben Wagnerrel így sétálgattak, egy fekete uszár szegődött melléjük.

Séta után a tudós visszatért a dolgozószobájába, és az Újszövetség fordításába kezdett. János evangéliuma felett dolgozott, épp az utolsó szövegvariánsnál figyelt fel a körülötte ugató kutyára. Az állat egyszer csak egy vándordiák képét öltötte magára. Mefisztó volt az, aki alkut ajánlott Faustnak. Az ördög felkínálta korlátlan szolgálatát, de ha a tudós egy pillanatra is úgy érzi majd, hogy elégedett vagy megtalálta élete értelmét, lelkének el kell kárhoznia. Faust kiábrán-

dultságában úgy érezte, hogy ezen a helyzeten semmi sem tud változtatni: az alkut vérevel pecsételte meg. Nem érdekelte lelkének túlvilági sorsa, ha ezen a földön övé lehet a mámor, a szerelem és a tudás feletti hatalom. Ezt követően egy rövid közjáték kerül sorra, amikor Mefisztó Faust képébe bújva ad gyakorlati tanácsokat egy érdeklődő diáknak, így összegzi tanítása lényegét: „*Fiam, fakó minden teória, / s a lét aranyló fája zöld.*”

Faust készen állt az indulásra, hogy Mefisztó kíséretében bejárja a kis és nagy világot. Az út Auerbach pincéjében vette kezdetét, ahol az ördög borvarázsló bűvésztükkökkel szédítette a kocsmatörzsvendégeit. Közben előadta a Bolhadalt, az udvaroncgyönyölő éneket. A mutatóványok lelepleződésével ők is eltűntek. Faust pedig fiatalodni vágyott. Mefisztó figyelmeztette, hogy a fárasztó testi munka a hosszú élet titka, erről azonban a tudós már lekésett. Így hát szükségük volt egy igazi középkori boszorkánykonyha varázsfőzetére, amely megfiatalíthatja az öregedő tudóst. A boszorkánytanya tükrében Faust egy eszményi nőalakot pillantott meg, rögvest érzéki vonzalmat érzett iránta. Az ördög megígérte neki, hogy segíti érzéki vágyának beteljesülésében, és megismerteti Margarétával. Ezzel kezdetét vette a szinte még gyereklány tragikus története. Faust és Mefisztó a testi örömeiket meg nem vető szomszédasszony segítségével, ajándékokkal és szép szavakkal szerezte meg a lány szerelmét. Találkozásaik során Faust testi vonzalma szerelemmé nemesedett. Csakhogy a lány anyja meghalt attól az altatótól, amit kettejük násza előtt adtak neki. A lány bátyja párbajba keveredett a hűgát hírbe hozó férfival, Faust pedig az ördög segítségével leszúrta a fiút a párbaj során. A dokornak menekülnie kellett. Margaréta teherbe esett, és szégyenével egészen magára maradt. Kétségbeesésében megölte újszülött gyermekét, és tébolyultan börtönbe jutott. Faust pedig belevetette magát az érzékek pokoli világába. Kísérője zajos-erotikus boszorkányszombatra ragadta magát. A *Boszorkányszombat-éji álom vagy Oberon és Titánia aranylakodalma* című groteszk-ironikus víziósínház zárta a harsány mulatságot. Amikor a tudós értesült a lány sorsáról, a megmentését követelte Mefisztótól. Behatoltak a börtönbe, de a szerencsétlen fogoly még örületében is megrettent a Gonosz jelenlététől, inkább a hóhér kezére adta magát, lelkét pedig az Úrnak ajánlotta fel. Egy magasban megszólaló hang adta hírül, hogy Margaréta lelke megváltást nyert. Faust elátkozta születése pillanatát, úgy érezte, még soha nem volt ilyen távol a megelégedettségtől. Az ördöggel kötött alku továbbra is érvényben maradt.

A második részben Faust a nagy világ meghódítására indult. Az önvádtól az újjáéledő természet ereje szabadította meg, s most már a legfőbb léttel foglalkozhatott. A császár palotájába került, ahol Mefisztó az udvari bolond szerepét töltötte be. Az ország vezetőit, a kancellárt, a hadszernagyot, az udvarnagyot és a kincstárnokot az általános pénzhiány aggasztotta. Mefisztó azt javasolta, hogy tárják fel a Föld méhében lakozó tengernyi kincset, ásványt, hiszen ami a föld színe alatt van, az is az uralkodót illeti. A hatalmas munkára azonban senki sem vállalkozott, s a császár is inkább egy monumentális udvari maszkajátékkal kívánta elűzni a gondokat. A fantasztikus „lángvarázs”-ban képzelet szülte csodalények vonultak fel: mesterségek képviselői, a reneszánsz által újraélesztett Gráciák, Párkák és Fúriák, a Félelem, a Remény és Okosság jelképes figurái, faunok, szatírok, a nagy Pán, manók, óriások és egy pompás díszhintón Plutus is megjelent mint eme látogatgazdagság ura. Az Ünnepmester a pompa mellett a nagy Pán és a császári hatalom tűzhaláláról is megemlékezett, végül Plutus lecsillapította a tüzes varázslatot.

Másnap reggel kiderült, hogy az ünnepséget maga Faust rendezte, Plutust, mintegy álomban, maga a császár alakította. Az országnagyok örömteli híreket hoztak: császári papírpénzt bocsátottak ki, melynek fedezeteként a mélyben rejlő kincseket jelölték meg, az ország pedig megmenekült a csódtól. A gazdasági élet fellendült, és a tőke mobilizálása, a kapitalizmus felé tettek meg lépéseket a feudális körülmények között. A császár bízott Faust bűvös tudásában, azt kérte tőle, idézze fel számukra a világ legszebb asszonyát, a görög Helénát. A tudós eleget tett a kérésnek, és az udvar szeme láttára megjelent Páris királyfi Heléna társaságában. Az udvaroncok féltékenykedve te-

kintettek a hercegre, az udvarhölgyek rajongtak érte, Helénával a fordítottja történt. Már majdnem megismétlődött Heléna elrablásának története, amikor Faust úgy döntött, hogy önmaga számára szerzi meg a szépséges asszonyt. Amint közeledni próbált, a szellemalakok a semmibe veszttek.

Faust visszatért régi vegykonyhájába, hogy Wagnerrel kémiai úton egy új embert teremtsen. Úgy tűnt, hogy munkájuk sikerrel jár: a lombikban megjelent Homunculus, a hús-vér nélküli értelem, és a lombikkal együtt a magasba emelkedett. Lebegve állt meg a szomszéd szobában Faust fölött, és – olvasva a tudós lelkében – Heléna utáni epedő vágyat érzékelt. Faust ki akart törni a középkor világából, idejétmúltak érezte, az antik klasszikus szépségre szomjazott, újra át akarta élni a múlt értékeit, ahogy azt az európai reneszánsz nagyjai is tették. Mefisztó, Észak fia s köd neveltje értetlenül szemlélte a délszaki látomást, de Homunculus mindkettőjüket a múlt álomvilágába ragadta.

Klasszikus Walpurgis-éjszakába érkeztek, amely még a legendás szörnyek ellenére is a végetlen harmóniát tükrözte. Homunculus valóságos létezésre vágyott, Faust pedig a hús-vér Helénát kívánta megtalálni. Mefisztó idegenül érezte magát ebben a környezetben, majd a torz lényekhez, a phorkidákhoz hasonlulva próbált beilleszkedni. Faustot a jós Mantó Perszephoné alvilági birodalma felé irányította, Homunculust pedig az ezerarcú Próteusz az éltető tengerbe vezette. A lombik a szép Galatea kagylóján pattant szét. A tűz és a víz egyesülésre készült, az értelem az ősz természettel találkozott itt, ahol „*Erősz, ki a Kezdet!*”

A harmadik felvonás Menelaosz spártai király palotája elé vezet. Trója eleste után az uralkodó ide küldte visszaszerzett feleségét rabnőinek kíséretében, hogy áldozatot készítsenek elő. Rémülten vették észre, hogy a sáfárnő tennivalóit végző Phorcyas-álarcot viselő alak valójában Mefisztó. Az ördög még inkább megrémisztette őket, amikor elárulta, hogy a féltékeny Menelaosz bosszúból őket kívánja feláldoztatni. Egyetlen menekülési lehetőségként felajánlotta: elvezeti őket, hogy egy szabályszerűen épített vár urától kérhessenek menedéket. Heléna a biztos halál helyett a bizonytalan menekülési lehetőséget választotta. Egy ködfelhő takarásában egy vár belső udvarába érkeztek, amelyet valószínűtlenül pompás, középkori épületek vettek körül. A vár népe és ura, a fényes lovag képében megjelenő Faust hódolattal fogadta a társaságot. Trónt emeltetett a gyönyörű vendég számára, aki hálásan maga mellé invitálta a férfit. A szerelmes vágyódásból ölekezés lett, de megzavarta őket a feleségét üldöző Menelaosz hada. Faust görög tartományokat ígért germán harcosainak, hogy visszaverjék a támadókat. A pár pedig Árkádia berkeibe vonult, hogy békében áldozhassanak a szerelem oltárán. Lugasok és barlangok mélye rejtette a szerelmeseket. Az idő gyorsan múlt, Mefisztó pedig az idilli szerelem különleges gyermekéről számolt be, Euphoriónról, aki félelmes gyorsasággal növekedett, fejlődött. A fiú egy szellem könnyedségével szökellve hódította meg a völgyeket és sziklákat, majd sodró táncba fonódott a Kórus leányaival. Már a halált kísértette, amikor Ikarusz módjára szállni vágyott, a földi léttől kívánt elszakadni. Egy szikláról a mélybe vetette magát, és lezuhant. A teste megsemmisült, a lény azonban ragyogó fénykoszorúként az égben eltűnt. Ezzel együtt Heléna is utoljára ölelhette át szerelmét, fiával együtt ő is az alvilágba távozott. Hátrahagyott köntöse és fátyla felhővé alakulva messze röptette Faustot.

A tudós visszatért a jelenébe, valós világába. Nagy célokkal érkezett meg: nem nyüzsgő nagyvárost kívánt alapítani, de pazar kastélyok építésére sem vágyott, mint ahogy azt Mefisztó javasolta neki. A tengertől akarta visszaszerezni az elrabolt földterületeket. Először azonban más kihívással kellett megküzdenie. A császár rosszul élt a kezébe került hatalommal, birodalmában feudális anarchia dúlt, mindenki mindenkinek az ellenségévé vált. Mefisztó azt tanácsolta, segítsék az uralkodót, még egyszer szerezzék meg számára a központi hatalmat. Ugyanis ha Faust fővezérsége győzelmet hoz, jutalomként számíthat a kívánt földterületekre. Három természetes alakra bízta a harcot: Hepciás, Kapari és Görösmarok neve természetükről és harcmódorukról is sokat elárult. Az ellencsászár seregeit végül az ördög látszatárvize szorította vissza. A megerősödött

birodalomban azonban az érsek fölözte le az egyház számára a sarcot, a császárt is megfélemlítve, hogy nem istenes segítséggel győzött.

Az ötödik felvonás azzal indul, hogy az idős parasztházaspár, Philemon és Baucis attól retteg, hogy a tengeri gátak építői kisajátítják kis birtokukat, a hozzá tartozó kápolnát, egész életük munkájának gyümölcsét. A megvénült Faustot valóban bosszantotta a házaspár makacskodása, és felszólította Mefisztót, hogy egy már régebben felajánlott szép kis birtokra telepítse át őket. Megrendülten vette tudomásul, hogy a kunyhót felgyújtották, a két öreget pedig megölte a nagy ijedség.

Faust körül félelmetes alakok jelentek meg. Gazdag ember volt, ezért a Szükség, a Teher és a Baj őt elkerülte, de a Gond hozzá is beférkőzött. Tévékeny életét átokkal sújtotta és megvakította. Faust, aki annak idején mindent látni kívánt, most semmit sem láthatott a világból. Amikor az ásók zaját hallotta, azt hitte, hogy az ő nagy művén dolgoznak, pedig csak a lemurok, a halottak ártó szellemei ásták meg a sírját Mefisztó parancsára. Faust mindezek ellenére is megfogalmazta magának az eszményi világ képét: szabad népet és szabad helyet kívánt. Ennek megvalósításán fáradozott, s ez olyan megnyugvással töltötte el, hogy kimondta a számára végzetesnek ígérkező mondatot: most enyém a legszebb pillanat. Az alku szerint ez az érzés az életébe került. A halott Faust fölött Mefisztó már mozgósította ördögi seregét, és azon volt, hogy a távozó lelket megkaparintsa. Csakhogy csalódnia kellett. Megszólt az égi sereg, az angyalok kara, a lélekrablókat pedig rózsaszirmok zuhataga bénította meg. Faust lényének halhatatlan részét a magasba emelték. Mindenfelé hegyszakadékok tűntek fel, és az út mentén remeték imádkoztak, az ő gondolataik kísérték a lélek útját. A csoport egyre tisztább körökbe érkezett, a vezeklő nők között, a Mater Gloriosa körében feltűnt egy angyali teremtés is, aki egykor Margaréta volt. Azt kérte, hadd gyámolítsa a megvakított, eltévelyedett lelket. A végső eszmét a misztikus Kórus szólaltatja meg: a valós világ csupán jelkép, a magasban az Örök Nőiség vonzza az emberiséget. Faust tragédiája a boldog és megfoghatatlan végtelenben oldódik fel.

### ■ A főbb szereplők jellemzése

**Faust:** Meghasonlott tudós, aki az élet legrejtettebb titkait szeretné kifürkészni, ezért még mágiához is fordul, de abban is csalódnia kell. A Föld szellemének felidézésével sem elégítheti ki csillapíthatatlan tudásvágyát. Undorodik az életétől, ezért már az öngyilkosságra is gondol. Részben kiábrándultsága és elfásultsága miatt fogadja el az ördög alkuját, másrészt pedig azt hiszi, hogy olyan pillanatot sosem lesz az életében, amikor úgy érzi, hogy elégedett. Faust az örök ember megszemélyesítője, aki soha sincs megelégedve, hanem mindig újabb célokra tör, vágya és akarata nem ismer szűkös határokat.

**Mefisztó:** Az ördög sem egyenlő a monda ördögével, több annál. Lényege a dialektika, ő a tagadás és az ellentmondás szelleme. Tagadja a teremtést, a létet és mindazt, ami van. Önmagát a teremtésben az Úrral egyenrangúként, annak kiegészítő ellentétéként határozza meg. A teremtés nyomorúsága és az ember boldogtalansága miatt száll perbe a Mindenhatóval, hogy elérje az ember felszabadítását és önrendelkezését. Szüntelen szembeszegülésével akaratlanul is a világrendet mozdítja előre. Ezzel maga is tisztában van, ezért is válaszol így Faustnak, mikor az kilétéről kérdezi: „Az erő része, mely / örökké rosszra tör, s örökké jót mível.” A tagadás szelleme nem hagyja az embert belesüllyedni a megelégedett tétlenségbe, hanem örökké új célok elérésére sarkallja. Alakja filozófiai szempontból a rossz felvilágosult értelmezéséhez kapcsolható. Eszerint a rossz a jó megvalósulásának eszköze, véghezvivője. Fölényes szellem, nagy szofista, világ- és emberismerő, akire egyszerre jellemző a hétköznapiság és a démonikus természet.

## ■ Elemzés

Faust a mondában humanista tudós, kételkedő teológus és a tudás egészére vágyó mágus. Az *Ős-Faust* magán viseli a Sturm und Drang szellemiségét, hősét titanikus vágy jellemzi, a végességén kíván felülemelkedni, amikor a tudás birtokbavételére tör, halandóból istenivé kíván válni. Goethe Faustja azonban nem egységes, hanem nagyon bonyolult és összetett karakter. 60 éves alakulásának köszönheti, hogy alkotójának átalakulását is magára öltötte. Mind a három rész valami mást mutat meg a figurából: az első a mindenséggel egyesülni vágyó titánt, az örökké törekvő ember képmását mutatja, a második a klasszikus szépség birodalmában kíván feloldódni, a harmadik gyakorlatiasságában és racionalizmusában a polgári gondolkodásmódot testesíti meg. Az ellentmondásos figura lelke is kettős: jó és rossz egyszerre. Az európai kultúrtörténetben a felvilágosodás eszmerendszeréhez kapcsolódó, modern világszemlélet képviselője, aki mindamelllett hisz a szellemiség elvének felsőbbrendűségében. Vallja, hogy az emberi akarat képes uralni a létet, és ebből fakadóan az ember képes önmagát megváltani. A modern kor tudós értelmiségije lázad az istenség ellen, de szövetséget is köt a gonosz erővel az Úr ellen. Mindettől az élet teljességét várja.

A mű az *Ajánlást* követően egy színházi előjátékkal és egy mennybéli prológussal kezdődik. Az előjáték a színpadi fikciót teremti meg. A költő, az igazgató és a komédiás különböző nézőpontból elvárásokat fogalmaz meg a darab, tágabb értelemben pedig a drámai alkotás iránt. Az igazgató sikert remél, ezért a fordultatos színpadi cselekményt tartja fontosnak. A színész a játékra helyezi a hangsúlyt, a költő pedig a teremtés harmóniáját és a tökéletességet kívánja elérni. Az utókor számára szeretne maradandó értéket létrehozni.

Az előjáték a témát is előrevetíti és teológiai keretet teremt. Ez a keret magába foglalja a tapasztalaton túlit és az e világot, az eget, a poklot és a földet. A szereplők közül az Úr és Mefisztó a tapasztalaton túli szint két pólusán helyezkedik el: állítás és tagadás, jó és rossz. Faust a moralitásokhoz hasonlóan e két pólus ütközési pontjában áll, az e világ szféráját képviselve. Az első alkura a prológusban kerül sor. A főangyalok a teremtést dicsérik, Mefisztó viszont pimasz, ironikus hangon szól az ember boldogtalanságáról és kontárságáról. Az Úr és Mefisztó végül megegyezik. Egyezségük tárgya a teremtés legnagyobb eleme, az isteni képmás, az ember, vagyis Faust. Az Úr azért fogadja el Mefisztó ajánlatát, mert tudja, hogy az ember ugyan eltévelyeg időnként, végül mégis a jó győzedelmeskedik benne.

Érdeemes tudni, hogy a prológus az ószövetségi Jób könyvének újraírása, amelyben Isten fogadást köt a Gonosszal Jób istenfélelmére. A Bibliában az Úr szolgának nevezi Jóbot, ahogy Faust is az a goethei alkotásban, csak hogy ebben az esetben a szó jelentése többértelmű: nemcsak az ember hűségét, hanem függőségét és a függőségéből kitörni akarását is jelölheti.

A második alku Fausthoz kötődik, az idősödő Faust panaszos monológgal lép színre, az emberi tudás hiábavalóságáról szól. Tanulmányai által nem sikerült birtokba vennie az egészet átfogó tudást, de hírnevet vagy hatalmat sem szerzett általuk, még az élet élvezetétől is megfosztották. Ezért aztán öngyilkosságra készül. Éppen János evangéliumát fordítja, amikor Mefisztó elébe lép, hogy szerződést ajánljon fel számára. Az örökké nyugtalan és olthatatlan tudásszomjtól gyötrődő ember lélekben már készen áll az alkura. Ennek lényege, hogy Mefisztó korlátlan szolgálatait kínálja fel, de ha Faust egy pillanatra is úgy érzi, hogy megtalálta élete értelmét, elérte célját az időben, vagy bárminel elégedett lesz, akkor át kell adnia lelkét a kárhozatnak. Az egyezséggel Faust átadta magát a tévelygésnek, sosem találhat harmóniára sem a világban, sem önmagában, sem a szerelemben.

Az alkut követően Mefisztó érzéki élvezetekkel kísérti meg a tudóst. Egy boszorkánytanyán lobban fel benne az érzéki vonzalom a varázstükörben látott nő iránt, akit később Margarétával azonosít. Faust a magányba menekülve próbál érzéki vonzalmán felülemelkedni, de képtelen rá. A szerelmes éjszaka tragikus következményekkel jár. A lány végül megtébolyodik, Faust az ér-

zékek pokoli világába kerül. Az első rész a bűnbánó nő iránti isteni kegyelem megnyilatkozásával zárul.

Faust az első rész kis világa után a második rész kezdetén a közéletbe, a nagy világba lép. A császári udvarban nagy lehetőségek nyílnak meg előtte, vágyai azonban itt sem teljesülnek. Az antik szépség és harmónia utáni vágya Hellász földjére viszi, ahol elnyeri Heléna szerelmét. Kettejük nászából az isteni szépségű Euphorión születik. A fiú az ifjúság, a költészet és a szabadság jelképe. Euphorión a korlátokat nem ismerő szabadságvágyától úgyze ki akar törni földi életéből, mely gúzsba köti. Repülni vágyik, ezért veti a mélybe magát. Halála a varázslat végét is jelenti. Heléna is elenyészik, és fiával együtt az alvilágba távozik. Faust az antik időkben a klasszikus szépségeszmény nyel és humanista értékekkel gazdagon tér vissza a jelenbe. A császár megmentését követően az ajándékba kapott földön munkálatokba kezd. Szorgos és teremtő munkálkodás közepette éri utol az öregség. Ugyan megrokkán, de vakon is elbűvöli a jövő látomása. Elérte a nem remélt boldogságot, s ez az alku szerint a halálát jelenti. A Gonosz szolgálai megragadják, de az isteni kegyelem megmenti, megsemmisíti a szerződést. Goethe megváltja Faustját, nem hagyja elkárhozni. A főhős azért nem lett az ördög martaléka, mert nemes célokért küzdött, ha néha meg is botlott, nem tért le az igaz útról. A világban a jó és a rossz feltételezi egymást. A rossz nem más, mint az isteni jószág emberi, tökéletlen megvalósulása. Ezért is válik lehetségessé, hogy a bűnbe eső Faust üdvözüln. Ezt a lehetőséget már a prologus is előrevetítette. A világ titkainak kifürkészése, elérhetetlen célok kergetése helyett Faust végül a közösségért végzett alkotómunkában találta meg élete értelmét. Önmagában és a polgári jövő fejlődésében bízva hirdette: „*Millióknak nyitok tért, hol nem éppen / biztos a lét, de szabad és tevékeny.*”

A *Faust* műfaja a romantika által kedvelt drámai költemény, melyben a líra és a dráma műnemének határai feloldódnak. Másik elnevezése a lírai dráma, bár a párbeszéd drámai forma csupán külső burok: a filozófiai eszmék háttéréként szolgál. Az ilyen jellegű alkotás rendszerint az emberiség és a filozófia végső, nagy kérdéseivel foglalkozik, ezért világdrámának, emberiség-drámának is szokás nevezni.

### ■ Érdekességek

A témának Goethe nyomán számos feldolgozása született. Heine **1848**-ban ironikus látásmódú balettet írt, de hatott Nietzsche és Kirkegaard filozófiai gondolkodására is. Motivikus átvételek szerepelnek többek között Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* (**1890**), Bulgakov *A Mester és Margarita* (**1940**) és Thomas Mann *Doktor Faustus* (**1947**) című regényében. Több zenei feldolgozása is ismeretes: Gounod (**1859**) és Busoni (**1925**) operája, Wagner *Faust-nyitánya* (**1840**) és Liszt Ferenc *Faust-szimfóniája* (**1854**). Filmtörténeti jelentőségű Szabó István Oscar-díjas alkotása, a *Mephisto* (**1980**). Mindezekon túl számtalan alkotás idézi fel közvetlen vagy közvetett utalásokkal Goethe művét, hisz a modern európai ember létértelmezése kapcsán a mai napig érvényes kérdéseket vet fel.

A drámai költemény két része teljes eszmei egységet képvisel: időtartama azonos Faust és Mefisztó szerződésének érvényességi idejével. Azonban jobbára csak az első részt vitték színpadra, érthető módon a nyilvánvaló technikai nehézségek és a terjedelem miatt. Az első két rész jelenetét, Margaréta tragédiáját **1819**-ben mutatták be Berlinben egy szűk körű előadáson. A teljes első rész német nyelvű ősbemutatóját **1829**-ben a braunschweigi Udvari Színházban tartották meg. Az egyötödére rövidített második részt **1859**-ben Hamburgban vitték először színpadra. A teljes mű egyestés színpadi bemutatójára csak **1876**-ban, Weimarban került sor. Az első rész magyar nyelven először **1887**. április 1-jén, Dóczi Lajos fordításában és Paulay Ede rendezésében a Nemzeti Szín-

ház színpadán volt látható. 1927-ben Hevesi Sándor próbálkozott meg a két rész egységes bemutásával, Kozma Andor fordításában. A teljes mű újabb változatát 1961-ben Kazán István állította a Vígyszínház színpadára. Ekkor Franyó Zoltán és Kálnoky László fordítását használták fel. A három főszerepet Pálos György, Major Tamás és Ruttkai Éva játszotta.

#### ■ Feladatok

- Határozza meg a *Faust* műfaját!
- Vázolja a mű születési körülményeit!
- Miben hasonlít és miben különbözik a mondából és a goethei alkotásból ismeretes Faust?
- Hogyan épül fel a mű?
- Hogyan őrizte meg aktualitását az alkotás mind a mai napig?
- Soroljon fel néhány példát a Faust-téma továbbélésére!

#### ■ Szövegértés

*„RÁFÁEL*

*Szférái közt most s mindörökre  
zengi a Nap versenydalát  
s a megszabott pályán dörögve  
fejezi be rohanatát.  
Angyalnak tőle van hatalma,  
ám ez előttük is titok.  
Mefoghatatlan birodalma  
az első nap fényén ragyog.*

*GÁBOR*

*Mefoghatatlan gyorsasággal  
forog-gördül a Föld-remek;  
édeni fényét vak homállyal,  
sötét éjjel cseréli meg:  
a tenger széles áradásban  
szirtek mélyéből hány habot,  
a tenger, szirt örök gyorsaságban  
a szférákban tovább forog.*

*MIHÁLY*

*Viharok versenyt szántogatják  
parttól-vizig kegyetlenül,  
s hatásuk roppant láncolatját  
fonják reá körös-körül.  
Mennykő elé tüzes cikázás  
felvillanó ösvényt hasít,  
s követeid, Uram, csodálják  
Napod szép változásait.*

(...)

*MEFISZTÓ*

*Most, hogy ismét közelgesz, ó, Uram,  
megkérdezendő, kettőnk dolga mint van,  
mert hajdanán szerettél, úgy tudom,  
itt láthatsz engem is csapatjaidban.  
Bocsáss meg, én nem értek nagy szavakhoz,  
ha mégúgy csúfol is az égi nép;  
s pátoszomon lehetne jót kacagnod,  
ha ettől el nem szoktál volna rég.  
Napról, világozokról hát nem beszélek,  
csak nézem a gyötrődő földi népet.  
A föld kisistene nem változik nagyon  
és épp olyan fura, mint az első napon.  
Szegény egy kissé jobban élne,  
ha el nem ámítottad volna égi fénnel.  
Ezt hívja észnek, csak hogy általa  
még állatibb legyen, mint állata.  
Engedj meg, ez a földi istenecke  
olyan, mint ama hosszúlábú szöcske  
mely szállva szökdös s szökve száll,  
s a fűben örökegy dalt hangicsál.  
S ha még csupán a fű közt kuporogna!  
Ám orrát beüti minden mocsokba.*

*AZ ÚR*

*Egyébről nem tudsz most se szólni?  
Vádolni jársz és panaszkodni?  
A Földön jó neked nem is terem?*

*MEFISZTÓ*

*Nem! Ott, Uram, bizony minden csak gyöttelelem.  
Az emberek jaja szíven üt néha szörnyen,  
szegényeket még én is mért gyötörjem?*

*AZ ÚR*

*S Faust? Ismered?*

*MEFISZTÓ*

*A doktort?*

*AZ ÚR*

*Ő a szolgám!*

*MEFISZTÓ*

*Az ám! Szolgál is téged furcsa kedvvel.*

*Nem él földi itallal-élelemmel.  
Távolba úzi gerjedelme,  
bolond ugyan, de félig tudatos:  
az ég minden csillagját követelve,  
a föld minden kéjére áhitoz,  
de sem távolban, sem közelben  
nincs mi megnyugtató e holdkórost.*

AZ ÚR

*Ha szolgálhatja most még tétova,  
majd kivezérlem őt a tisztaságba.  
Kertész is tudja, hogyha zöld a fa,  
virágot s termést hoz jövőre ága.*

MEFISZTÓ

*Őt elveszítéd! Mersz velem fogadni?  
Feltétlenül veszítenél,  
ha hagynád útamon haladni.*

(...)

AZ ÚR

*Jól van, legyen, neked hagyom hát!  
Kútfejétől e lelket messze vond,  
s ha körmeid jól megragadták,  
vezesd magaddal útadon;  
de majd ismerd be és el ne hazudd:  
az igaz ember bárhogy is hibázik,  
nagyon jól tudja, mely az igaz út.*

(...)

Magas boltozatú, keskeny gótikus szoba.  
Faust az írópalc előtti székből nyugtalanul ül

FAUST

*Ó jaj, a filozófiát,  
a jog- s az orvostudományt  
és – haj – a teológiát:  
mind buzgón bűvároltam át.  
S most mégis így állok, tudatlan,  
mint amikor munkába fogtam.  
Címem mágiszter, sőt több: doktor úr,  
s tíz éve már, hogy álnokul,  
orránál fogva vezetgetem  
egész tanítványseregem –  
s látom, semmit sem tudhatunk mi!*

*Ettől fog szívem elhamuhodni.  
Bár jártasabb volnék egynémely gazoknál,  
orvos-, professzor-, írók-, papoknál.  
Szorongás, kétely engem nem gyötörget,  
s nem félelmes a Pokol, sem az Ördög  
minden örömtől-fosztottságom innét:  
nem hiszem, tudnék valamit is még,  
s azt sem, hogy tanítani tudnám  
az embert, térítvén s megjavítván.  
Aztán meg se pénz, se vagyon,  
se hír, se földi hatalom.  
Így élni már eb sem kívánna,  
ezért adtam fejem a mágiára,  
hogy szellem-száj, szellem-erő  
nem egy titkát tárná elő,  
s ne kelljen izzadván beszélnem  
arról, amit nem értek én sem;  
s miktől együtt van a világ,  
megismerjek minden csodát,  
s mint már titkos erőkre látó,  
ne legyek többé betűrágó.”*

1. Miként vélekednek az angyalok, és miként Mefisztó a teremtésről?
2. Mit gondol az ördög az emberről?
3. Hogyan beszél Mefisztó az Úrhoz?
4. Mutassa be az ördög figuráját a részlet segítségével! Mennyiben tér el alakja a mondabeli változattól?
5. Mi a lényege az Úr és Mefisztó közti alkunak?
6. Mi az oka annak, hogy a Teremtő belemegy az alkuba, és kockára teszi a teremtést?
7. Mire vágyik Faust a monológja alapján? Hogyan összegzi léthelyzetét?
8. Mit gondol, miért áll készen a tudós az ördögi alkura?
9. Hogyan jelzi a prológus az alku kimenetelét?
10. A részlet segítségével próbálja meg felsorolni a műben megfogalmazódó kérdéseket!